

ÜFTÂDE CAMİİ VE TÜRBEŞİ'NİN MİMARİSİ VE BEZEMELERİ

Eser ÇALIKUŞU¹

Geliş Tarihi: 19.01.2023 Kabul Tarihi: 22.02.2023

ÖZ

Üftâde Camii ve Türbesi, başlangıçtan günümüze birçok tarihî dönemi barındıran Bursa'nın en eski yerleşim yeri olan Hisar'da yer almaktadır. Osmangazi ilçesi, Kavaklı mahallesinde yer alan her iki yapı doğu-batı yönünde yan yana konumlanmıştır. Ayrıca Üftâde Camii'nin kuzeyinde ve doğusundaki Üftâde Türbesi'nin kuzeyinde birer hazire de bulunmaktadır.

Üftâde Hazretleri, Bursa için geçmişte ve günümüzde tasavvufi açıdan öne çıkan, her dönem sevilen ve sayılan önemli bir zattır. Bu sebeple inşa ettirdiği cami ve türbeye de değer verilmiş ve yapılar farklı dönemlerde onarımlar görmüştür. Cami ve türbenin ilk inşa edildikleri 16. yüzyıldaki mimari ve bezeme özelliklerinin, depremlerin de etkisiyle zamanla yapılan onarımlar sebebiyle değiştiği bilinmektedir. Günümüzde var olan yapıların kitâbelerinden 19. yüzyılda onarım gördükleri anlaşılmaktadır. Her iki yapıda da mimari ve bezeme açısından hem 16. yüzyıl Klasik Dönem Osmanlı sanatının hem de 19. yüzyıl Geç Dönem Osmanlı sanatının özellikleri görülebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Bursa, Üftâde Camii, Üftâde Türbesi, Onarımlar, Kalemîşi Bezemeler

ABSTRACT

ARCHITECTURE AND DECORATIONS OF ÜFTÂDE MOSQUE AND TOMB

Üftâde Mosque and Tomb is located in Hisar, the oldest settlement of Bursa, which holds many historical periods from the beginning to the present. Located in Osmangazi District, Kavaklı Neighborhood, both structures are located side by side in the east-west direction. There is also a burial ground to the north of Üftâde Mosque and to the north of Üftâde Tomb to the east of the mosque.

Üftâde is an important person who has come to the fore in terms of Sufism both in the past and today, is loved and respected in every period. For this reason, the mosque and tomb he built were also valued and the structures were repaired at different times. It is known that the architectural and ornamental features of the original mosque and tomb of the 16th century have changed due to earthquakes and the repairs made over time. It is understood from the inscriptions of the existing buildings that they were repaired in the 19th century. In terms of architecture and decoration, the features of both 16th century classical period Ottoman art and 19th century late period Ottoman art can be seen in both buildings.

Keywords: Bursa, Üftâde Mosque, Üftâde Tomb, Repairs, Hand-Drawn Decorations

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2526-1664, ecalikusu@bandirma.edu.tr

Giriş

Üftâde Camii ve Türbesi Bitinya, Roma, Bizans ve Osmanlıların yaşadığı bilinen Bursa'nın en eski yerleşim yeri olan doğal kayalıklar üzerinde kurulu Hisar'da yer almaktadır. Osmangazi ilçesi, Kavaklı mahallesinde yer alan her iki yapı doğu-batı yönünde yan yana konumlanmıştır. Caminin ve türbenin mülkiyeti günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir.

Ayrıca Üftâde Camii'nin kuzeyinde ve doğusundaki Üftâde Türbesi'nin kuzeyinde birer hazire bulunmaktadır (Görsel 1). Hazirelerin etrafı demir parmaklıklarla çevrilidir. Üftâde Türbesi'nin kuzeyindeki hazirede Üftâde Hazretlerinin torunu Kutub İbrahim Sadık Efendi'nin mezarı da yer almaktadır.

Türbenin yanında Şeyh Burhâneddin Efendi döneminde H. 1257- M. 1841'de bir köşkün yaptırıldığı bilinmektedir. Bu yapı günümüze iki bölümlü türbedar odası şeklinde gelerek, şu an cami ve türbeyi yaşatma derneği olarak kullanılmaktadır (Erhan, 2016, s. 193).

Üftâde Hazretleri Bursa için geçmişte ve günümüzde tasavvufi açıdan öne çıkan her dönem sevilen ve sayılan önemli bir zat olmuştur (Yardımcı, 1980, s. 27-30; Bahadıroğlu, 1995, s. 33-66; Azamat, 2012, s.282, 283). Bu sebeple inşa ettirdiği cami ve türbeye de değer verilmiş ve yapılar farklı dönemlerde onarımlar görmüştür. Hatta Padişah IV. Murad'ın Bursa'ya gelerek Üftâde'nin torunu olan Kutub İbrahim'i ziyaret edip duasını aldığı bilinmektedir (Baykal, 1950, s. 60).

Üftâde Camii

Üftâde Camii, Üftâde Mehmed Muhiddin tarafından H. 987-M. 1579 yılında yaptırılmıştır (Görsel 2). Üftâde Hazretleri, Padişah Kanunî Sultan Süleyman'dan izin alarak, daha önce kilise temelleri bulunan Yerkapı semtinde 20 kese akçe ve dönemin ileri gelen devlet adamlarının da yardımıyla camiyi inşa ettirmiştir (Erhan, 2016, s. 191). Eskiden caminin yerinde kilise olduğu söylenmekteyse de tarihçiler tarafından Üftâde Camii'nin temelden tekrar inşa edildiği bildirilmektedir (Baykal, 1950, s. 60). Günümüzde de yapıda, kiliseye dair herhangi bir yapı parçası bulun-

mamaktadır. Caminin doğu duvarında ise devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir (Görsel 3). Caminin bulunduğu Hisar semti Bursa'nın en eski yerleşim yeri olması sebebiyle günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda hâlen Roma ve Bizans dönemlerine ait birçok kalıntı çıkarılabilmektedir.

Cami depremde yıkılmış, Hz. Üftâde'nin torunu Kutub İbrahim Efendi camiyi H. 1081-M.1670 tarihinde yeniden inşa ettirmiştir. Ayrıca aynı tarihte dedesi Üftâde Hazretlerinin cami yanında bulunan türbesini de onardığı bilinmektedir. Şeyh Burhâneddin Efendi zamanında, H. 1259-M.1843 yılında Vali Rıza Paşa camiyi ve türbeyi tamir ettirmiştir. H. 1271-M. 1855'teki Bursa'da meydana gelen büyük depremde cami ve türbe büyük hasar görmüştür. H. 1283-M. 1866 yılında Rıza Paşa (Serasker Hasan Rıza Paşa) tarafından yeniden onarıldığı, caminin cümle kapısı üzerindeki kitâbesinde, Şeyh Saîd Efendi tarafından belirtilmiştir. 1969 yılında ve daha sonraki tarihlerde cami ve türbede dernek tarafından bazı onarımlar yapıldığı bilinmektedir. 2004 yılında yapılan onarımda caminin içerisinde 19. yüzyıla ait kalemişi bezemelerinin sıva altından ortaya çıkarıldığı ve yenilendiği bilinmektedir (Erhan, 2016, s. 191, 193; Mehmed Şemseddin, 1997, s. 36, 37, 42, 43; Kepecioğlu, 2009, s. 203; Türkün Dostoğlu ve Dostoğlu, 2011, s. 205).

Dikdörtgen planlı caminin kare planlı asıl ibadet mekânı ve önünde üç bölümlü son cemaat yeri vardır (Görsel 4). Cami 19. yüzyılda yenilenmesine karşın Erken Dönem ve Klasik Dönem Osmanlı camilerinde görülen taş-tuğla örgü dokusunu kaybetmemiştir. Caminin ana beden duvarları bir, iki ya da üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla örülüdür. Caminin bir dönem üst örtüsünün ahşap, çatılı ve kiremitle örtülü olduğu bilinmekteydi. Fakat yapının başlangıçta klasik Osmanlı cami plan şemasında olduğu tek kubbeli asıl ibadet mekânı ve önünde üç kubbeyle örtülü bir son cemaat yerinin bulunduğu bilindiği için, sonraki onarımlarda kasnak üzerine oturan bir kubbe ile örtülmüştür (Türkün Dostoğlu ve Dostoğlu, 2011, s. 205). 1855 yılındaki büyük depremde asıl ibadet mekânının kubbesinin yıkıldığı, son cemaat yerindeki kubbe ve kemerlerin ise çatladığı bilinmektedir. Bu sebeple Rıza Paşa camiyi 1866'da esaslı bir onarımdan geçirmiştir. Bu onarımda duvar üst kotunun düşürüldüğü, mertekler dikildiği, yapının her yönünde

birer ahşap tonoz oluşturulduğu bilinmektedir. Ayrıca yapının ortasında dört ahşap sütunun üzerine yine ahşaptan 2 metre yükseklikte kasnağa sahip bir aydınlık fener kubbesi yapılmıştır. Yapının güney ve batı cephelerinde ise cephede çıkıntı olarak görülebilen ikişer taş-tuğla örülü payanda eklenmiştir (Görsel 5). Yamaç üzerinde yer alan ve depremden zarar gören yapının sağlamlaştırılması için payandalar eklenmesiyle yapı iki cephede hareketlilik elde etmiştir. Üç bölümlü son cemaat yerinin üzerinin ise yine ahşapla kaplı kâgir kubbelerden oluştuğu ve üzerinin de kurşunla kaplandığı bilinmektedir (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 199; Keskin, 2015, s. 164-166).

1962'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından minaresi onarılan camide, yapının harap durumda olduğu fark edilmiştir. 1866 yılındaki onarımdan sonra ahşaptan yapılan ve dıştan kurşunla kaplanan caminin üst örtüsünün, uzun yıllar tamir edilmediğinden çökme durumuna geldiği, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Başkanı Kâzım Baykal tarafından belirtilmektedir. Bu sebeple Kurum tarafından Vakıflar Şubesi Müdürü Ali Saim Ülgen'e haber verilmiştir. Başlangıçta Ali Saim Ülgen tarafından yapının özgününe göre hazırlanan proje, kendisinin vefatı sebebiyle gecikmeye uğramıştır. Kurum, Vakıflar Genel Müdürlüğünden tekrar proje yapılmasını istemiş ve Mimar Cahide Tamer ile Ankara'dan yetkililer yeni bir proje hazırlamıştır. Fakat bu proje Ülgen'in projesinden farklı olarak caminin özgününde olduğu hâliyle değil, mevcut durumda olduğu şekliyle onarılacağını göstermektedir. Proje, Kâzım Baykal ve kurumca benimsenen anıtların inşa edildiği dönemin üslubunu yansıtarak restorasyon yapılması düşüncesini yansıtmasa da Anıtlar Yüksek Kurulunca onaylanmıştır. 1969 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından bu projeye göre caminin onarımı gerçekleştirilmiştir. Duvarların raspalanması, duvardaki çatlakların dikilmesi, derzlerin yenilenmesi, çatıdaki ahşapların değiştirilmesi, aydınlık fenerli kubbenin onarımı, kurşunların değiştirilmesi gibi tamiratlardan geçen yapı, 1970 yılında tekrar ibadete açılmıştır (Baykal, 1971, s. 25-27, 30; Keskin, 2015, s. 79, 89, 164-166).

Buradan anlaşıldığı üzere 1855 depreminin yıkıcı etkisi sebebiyle 1866'da cami onarılırken âdeta yeniden inşa edilmiş ve 19. yüzyılın dönem üslubu etkilerini

Görsel 1
Üftâde Camii, Üftâde Türbesi ve hazirelerin genel görünümü

yansıtmıştır. 19. yüzyılda gerçekleştirilen büyük onarımdaki mimari düzenin ve dönem üslubu etkilerinin şimdi de korunduğu gözlemlenmektedir. Günümüzde caminin üzeri kırma çatı ve ortasında 19. yüzyılın özelliklerini gösteren sekizgen yüksek kasnaklı aydınlık fenerli küçük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağında dıştan profillerle belirlenmiş ve basık kemerli sekiz pencere yer alır. Kubbenin etrafı ise içten ana beden duvarlarına bağlanan tonozlarla örtülüdür. Kubbenin ve tonozların üzeri dıştan kurşunla kaplıdır. Sekizgen kasnaklı kubbe içeriden ise dört ahşap sütuna oturmaktadır. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Sütun başlıkları ise İyon üslubunda olup, 19. yüzyılın özelliklerini yansıtmaktadır. Kuzey yönünde yer alan üç bölümlü son cemaat yerinin üzeri, ortadaki daha yüksek olmak üzere üç kubbe ile örtülüdür. Kubbeler dıştan kurşunla kaplıdır. Günümüzde üç bölümlü son cemaat yeri kesme taş ve üç sıra tuğla ile örülü biçimdedir. Son cemaat yeri revakı kuzey cephede üç kemerle, doğu ve batı yönlerde ise birer kemerle dışa açılmaktadır. Revakın tuğla kemerleri dört kademeli olarak görülmektedir. En içte tuğla dizileriyle örülen yuvarlak kemer, ikinci sırada yatay olarak dizilen tuğla iç dolgu, üçüncü sırada tuğla dizileriyle örülen sivri kemer, en dışta ise zincir biçimindeki tuğla süslemeler, ince bir kontur şeklinde yer almaktadır. Sadece kuzey cephenin orta bölümünün tuğla kemeri iki bölümlü olup, sivri kemerin dış kısmında zincir biçiminde tuğla süslemeler, ince bir kontur hâlinde görülmektedir. Günümüzde revak kısmı demir parmaklıklarla kapalı durumdadır. Asıl ibadet mekânına giriş kapısının iki yanında yer alan yuvarlak kemerli iki mihrapçığın da 1866 onarımın-

da dönem üslubuna göre onarıldığı bilinmektedir (Görsel 6) (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 199).

Pencereler doğu cephede on (Görsel 7), batı cephede on, güney cephede sekiz, kubbe kasnağında sekiz ve kuzey cephede ise beş adettir. Camide alt pencerelerin tümü dikdörtgen formlu ve dışarıdan sivri kemerli alınlıklıdır. Üst pencerelerin tümü ise sivri kemerlidir. Aynı pencere formu kullanımı yani alt pencerelerin dikdörtgen formlu ve dışarıdan sivri kemerli alınlıklı olup üst pencerelerin sivri kemerli olması, İstanbul'daki 16. yüzyıla ait Gülfem Hatun Camii'nin günümüze orijinal olarak gelen güney cephesinde de görülebilmektedir (Ekim, 2021, s. 421, 428). Kubbe kasnağı ise basık kemerli pencerelere sahiptir. Doğu, batı ve güney cephelerdeki üstte yer alan ikişer pencerenin moloz taş ile örülerek kapatıldığı bilinmektedir (Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 200). Muhtemelen yapının daha dayanıklı olmasını sağlamak amacıyla 1866 yılındaki esaslı onarımda pencerelerin kapatılıp moloz taş örüldüğü düşünülebilir.

Caminin kuzeydoğu köşesinde, ana beden duvarları üzerindeki minareye son cemaat yerinde yer alan bir kapıdan çıkılmaktadır. Tuğla malzemeden örülü minarede üçgenlerden oluşan kuşaktan sonra silindir gövde yer alır (Görsel 8). Şerefe altı, beş sıra mukarnasıdır. 1963 yılında Üftâde Camii'nin minaresinin lodos sebebiyle zarar gören külâhının ve şerefesine kadar olan kısmının tekrar inşa edildiği bilinmektedir (Keskin, 2015, s. 77).

Üftâde Camii'nin asıl ibadet mekânına giriş kapısı üstünde, yapının Rıza Paşa tarafından H.1283-M.1866 yılında onarıldığını gösteren mermer kitâbesi bulunmaktadır (Görsel 9). Küçük boy talik harflerle Türkçe yazılan, 0,75x1,20 metre boyutlarındaki altı satırlık ve 22 mısralık onarım kitâbesinde şunlar yazılıdır (Baykal, 1950, s. 176-177; Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 199-200):

*Şehinşahi cihan Abdülâziz Hân-ı Hudâvendâ
Hemişe eyle iclâli müebbetle serir ârâ
Zamanı şevketinde serteser âbad olup âlem
Nice âsarı hayriyyet (ni) sar olmaktadır peydâ.*

*Cenabı kutbu devran Pir Üftâde Efendi kim
Çeküb bir daire pergâr-ı himmet ile ol dânâ
Edüb nakdine-i derc-i kerâmatın o dem masruf
Bu ziba camii te'sis edüb kılmiş idi inşa.*

*Zamanından-berû mâmur-u âbadan iken âhir
Harab âfet nâgehzuher oldu o sertâpâ
Bursayı ziyaret kasdile eyleyüb teşrif
Harâbe gördü bu cây-ı ferahzayı Rıza Paşâ.*

*Tevevül eyleyüb kalben cenabı Pirden ol an
İcazet aldığın imarına itmiş idi îmâ*

Görsel 2
Üftâde Camii

Görsel 3
Üftâde Camii'nin doğu cephesinde devşirme taş malzeme

Görsel 4
Üftâde Camii'nin son cemaat yeri

Görsel 5
Üftâde Camii'nin batı cephesi ve payandaları

Görsel 6
Üftâde Camii'nin son cemaat yeri

Görsel 7
Üftâde Camii'nin doğu
cephesinde pencere
dizilimleri

Görsel 8
Üftâde Camii'nin tuğla
minaresi

Görsel 9
Üftâde Camii'nin cümle
kapısı ve kitâbesi

Görsel 10
Üftâde Camii'nin cümle
kapısı üzerindeki
kitâbesi ve kalemîşi
bezemeleri

*Nihayet ol sipehsâlâr-ı devran eyleyüb himmet
Rasanet ile yaptı ez ser-i nev cami' vâlâ.*

*Namazı pencgâna ta ki oldukça eda bunda
Ola ol dâverin reşk âver-i ikbali hep dünyâ
Huda ihsan edüb âmâli ma fi'l-balini yekser
Ola her an şahsi şöhret-ü şânı cihan peymâ.*

Nemekahu el-fakir Sâida söyledim tarihi cevherdar tamirin

Bu ziba camii kıldı Rıza Paşa zehi ihya-Mehmed Rif'at 1283 H.

Kitâbeden, metnin şairinin Said, hattatının Mehmed Rif'at olduğu anlaşılmaktadır.

Kalemîşleri

2004 yılında camide gerçekleştirilen onarım sırasında sıva altından çıkan kalemîşi bezemeleri 19. yüzyılın Geç Dönem Osmanlı sanatının üslubunu yansıtmakta olup, Türk baroğu özelliklerini taşımaktadır. Cümle kapısındaki kitâbenin üzerinde 19. yüzyıl üslubunda bir kalemîşi bezeme yer alır (Görsel 10). Vazodan çıkan natüralist üslupta çiçekler bir sehpa üzerinde resmedilmiştir. Sehpanın kaidesi üçayaklı olup, aynı zamanda ters lâle görünümünde iki yanda ise volüt biçiminde kıvrılan akantus yapraklarının uç kısımlarından ortadaki vazoya doğru uzanan yine natüralist üslupta çiçekler yer alır. Kahverenginin tonlarıyla yapılan kompozisyonun alt kısmında ise gölge niteliğinde kompozisyon çizgilerine uygun bir bezeme yer alır. Koyu gri konturlu bu gölgenin içi açık gridir.

Son cemaat yerinin orta kubbesinde kubbe göbeğinde gri ve siyah tonlarıyla gölgelendirilmiş, on altı yapraklı bir çiçek, etrafında onu gölgelendiren yine on altı bölümlü gri yıldız motifi, beyaz zeminden sonra baklava dilimli bir şerit motifi onun etrafında ise gri renkli iç bükey ve dış bükey olarak hareketlendirilmiş ve uçlarından baklava dilimli bir işlemekten sonra püskülleri sarkan motif yer alır (Görsel 11). Bu motifin en dışında ise Antik Dönemde de sıklıkla karşılaşılan üzüm ve asma yaprağı motifi, dallar üzerinde hareketli bir biçimde resmedilmiştir. Kubbe kasağına yakın kısımda ise gri ve siyah şeritten oluşan kalemîşi bezeme kompozisyonu tamamlar. Kubbe kasağında mukarnaslar yer alır, kubbe geçişler ise pandantiflidir.

Revakların sivri kemer içlerinde bitkisel bezemeler yer alır (Görsel 12). Gri renkli bezemelerin gölgeleri ise siyah olarak yapılmıştır. Kuzey-güney yönünde rumilerin birleşimiyle meydana gelen palmetler içerisinde iki yönde aynalanmış olarak sekiz yapraklı bir çiçek motifi yer alır. Bu motiften her iki yönde de üç yapraklı iki dal motifi çıkar. Çiçeğin üzerinde iki dal motifinin arasında stilize gonca motifi yer alır. Kompozisyon en uçta küçük bir palmet motifiyle tamamlanır. Doğu-batı yönündey-

se ortada lotus çiçeği, etrafında rumilerden oluşan bir palmet motifi ve onun dış kısmında karşılıklı rumiler yer alır. En üstte ise kompozisyon, iki ruminin birleşimiyle tamamlanır.

Son cemaat yerinin doğu ve batısındaki kubbe göbeğinde ise yine gri tonları ve siyah rengin kullanıldığı motifler yer alır (Görsel 13). Kubbe göbeğinde koyu renk gri on altı iri yaprak motifinin etrafında açık gri ile gölgelendirilmiş bir çiçek motifi yer alır. Çevresinde ise yine gri tonlarında yapılan zeytin dallarının iki yanında yer alan stilize edilmiş çiçek buketleri birbirlerine üç boyutlu ve hareketli bir kurdele motifleriyle bağlanmıştır.

Asıl ibadet mekânında (Görsel 14) kubbe göbeğinde ortada natüralist üslupta oluşturulmuş bir çiçek buketi çevresinde hareketli bir biçimde bezenmiş dökümlü bir perde motifi yer almaktadır (Görsel 15). Bu ana perde motifinden püsküller, yine dökümlü perdeler arasından sarkan çiçek buketleri ve iki akantus yaprağının birleşimiyle oluşturulmuş sekiz adet hat yazılarının olduğu bezemeler bulunmaktadır. Sekiz adet her bir hat yazısında, Allah'ın isimleri "Yâ Hennan", "Yâ Mennan" "Yâ Deyyan" "Yâ Sübhan" "Yâ Sultan" "Yâ Burhan" "Yâ Gufran" "Yâ Rahman" olarak yazmaktadır (Görsel 16). Bezemelerde kahverengi ve tonları kullanılmış, gri ve tonlarıyla ise gölgelendirmeler yapılmıştır.

Pendantiflerin üzerinde yer alan sekizgen kubbe kasnağının her bir yüzeyinde kahverengi ve tonlarıyla yapılan bezemeler yer alır (Görsel 17). Alt kısımdaki büyük bordürde ortada sekiz yapraklı bir rozet çiçek, iki yanında ise volüt biçiminde kıvrılan akantus yapraklarından oluşan kaidede içerisinde beş dilimli bir bitkisel motif vardır. Vazonun üstünde ise natüralist üslupta çiçekler yer alır. Çiçeklerin gövdesinde kıvrımlı stilize edilmiş yapraklar, her iki yanında ise C kıvrımlı yukarıda birleşen yapraklar vardır. Üstteki dar bordürde ise natüralist üslupta çiçekler birbirlerine dalgalı bir şeritle bağlanmıştır. Şeritin orta kısımlarında ise üç yapraklı süslemeler yer alır.

Asıl ibadet mekânında güney, doğu ve batı yönlerde ikinci kademedeki pencerelerin üzerinde yukarıya doğru genişleyen uçları dilimli bir vazodan çıkan natüralist üslupta çiçekler yer alır (Görsel 18 ve 19). Vazo kaidesinin alt kısmında ise iki yana açılan volüt biçiminde kıvrılan akantus yapraklarının uçlarında yine natüralist üslupta çiçekler yer alır. Bezemeler kahverengiyle yapılmış olup koyu kahverengi ile de gölgeleri verilmiştir.

Asıl ibadet mekânındaki tonoz yüzeylerinde ise kahverenginin açık ve koyu tonlarıyla bir merkezde yer alan çiçek motifinden gelişen kıvrımlı çiçek dalları ve dört yöne uzanan bir baklava dilimi motifi yer alır (Görsel 20). Dört yöne doğru gelişen baklava dilimi motifi, beş yapraklı çiçek formlarıyla sonlanmaktadır.

Görsel 11
Üftâde Camii'nin son cemaat yeri orta kubbesinde yer alan kalemîşi bezemeleri

Görsel 12
Üftâde Camii'nin son cemaat yeri kemer içi kalemîşi bezemeleri

Görsel 13
Üftâde Camii'nin son cemaat yeri yan kubbeleerindeki kalemîşi bezemeler

Görsel 14
Üftâde Camii'nin batı cephesi ve payandaları

Görsel 15
Üftâde Camii'nin sekizgen kasnaklı kubbesinde kalemîşi bezemeler

Görsel 16
Üftâde Camii'nin kubbe göbeğindeki kalemîşi bezemeler

Görsel 17
Üftâde Camii'nin kubbe kasnağındaki kalemişi bezemeler

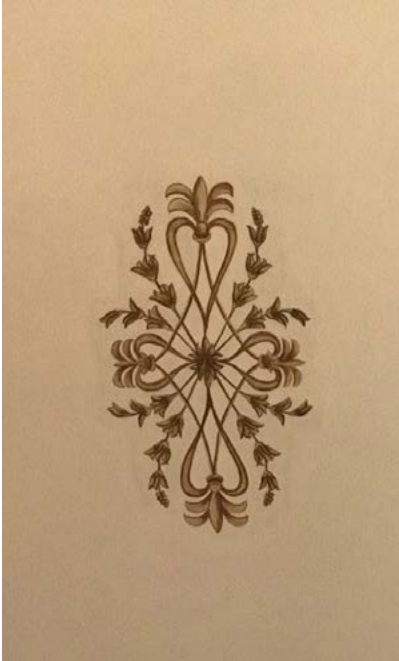
Görsel 18
Üftâde Camii'nin doğu cephesinin iç mekân pencereleri

Görsel 19
Üftâde Camii'nin pencere üstlerindeki kalemişi bezemeler

Görsel 20
Üftâde Camii'nin asıl ibadet mekânındaki tonozların kalemişi bezemeleri

Görsel 21
Üftâde Camii'nin mihrap bezemeleri

Mihrap ise camideki diğer bezemelerden farklı olarak 16. yüzyıl Klasik Dönem Osmanlı üslubundadır (Görsel 21). Mukarnasların hemen üstünde lâle, karanfil ve şakayık çiçeklerinden oluşan bir kompozisyon yer alır. Etrafında önce bordo, sonra gri üzerine siyah dalga motifi, üçüncü olarak altınla ince bir bordür, dördüncü bordürde ise sepet örgü biçiminde daha kalın bir bordür vardır. Mihrap dolgusunda öncelikle şakayık, lotus, lâle, hançer yaprağından oluşan bitkisel bir dolgu bezemesi yer alır. Bu bezemede mavi, gri ve altın renkleri kullanılmıştır. Her iki yanda da bu bezemenin ortasında altınla boyanmış gülbezek motifleri yer alır. Mihrapta ikinci bir dolgu bezemesi olarak gri üzerine altınla boyanmış rumilerin iç içe geçmesiyle oluşan bezeme yer alır. Bu bezemenin etrafında yine gri tonlarında küçük palmetlerden oluşan bir bordür vardır. Bordürün her iki yanında ise bordo konturlar yer alır. Mihrabın sağ bölümünden başlayıp, sola doğru devam eder şekilde, on kartuş içerisinde açık mavi zemin üzerine altınla Kelime-i tevhid yazılmıştır. Hatta en üstteki cümleler birbirini tamamlar şekilde mihrabın sağında ve solunda yarım kartuşlar şeklinde yapılmıştır. Kelime-i tevhid kartuşları başlamadan önce mihrabın sağında ve solunda alt kısımlarda ise bir tam, bir yarım kartuş içerisinde olmak üzere lâle, lotus ve yapraklı çiçek formları bir kompozisyon hâlinde görülmektedir. Bordo renkteki bir konturdan sonra üçgen formunda zikzaklar üç boyutlu olarak yer almıştır. Yeşil, altın ve tekrar yeşil renkte ince bordürlerden sonra her iki yanı kırmızı bordürlerle geçilen, altın zemin üzerinde, içerisinde stilize çiçeklerin olduğu on sekiz adet kartuş yer alır. Bu kartuşların en altta yer alanları yarım kalmış, en üst köşelerde olanlar ise L biçiminde dönüş sağlamıştır. Son olarak mihrap yeşil renk ince bir konturle tamamlanmıştır.

Mihrabın üst bölümünde Kelime-i tevhid kartuşlarının devamında Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi 201. ayetteki "Rabbenâ âtina fid'dünyâ haseneten ve fil'âhireti haseneten ve kınâ azâbennâr. Birahmetike yâ Erhamerrahimîn" yazdığı görülmektedir.

Mihrap kavsarası yedi sıra hâlinde mukarnaslıdır. Mukarnaslar altınla boyanmış olup konturları yeşil ve bordodur. Mukarnaslı kavsaranın altında üç bölüme ayrılan etrafı örgülerle çevrili dikdörtgenler bulunmaktadır. Her üç dikdörtgenin altında ise her biri bakıldığında ayrı bir mihrap görüntüsü sunan dilimli kaş kemer biçiminde, kemer içleri mavi zemin

üzerine altın rumilerle dolgulanmış, kaş kemerin ortasından ise zincirli bir kandil motifi sarkmaktadır. Kandil motifi tamamen altından yapılmış görünümüyle ve siyah konturlarla yapılan gölgeleriyle dikkati çekmektedir. Kandilin kaidesinden ışık görünümünde iki küçük yaprak motifi çıkmaktadır. Kandilin gövdesi ise spiral biçiminde kıvrık dallı rumilerden oluşmuştur. Kıvrık dallar üzerinde ara ara küçük yapraklar bezenerek alevler belirtmeye çalışılmıştır. Yukarıdan sarkan zincir motifinde palmetlerle sonlanan altı köşeli yıldız motifi vardır. Bu zincir motifi kandil gövdesinde üç zincirle bağlanmıştır. Mihrabın alt kısmında kaş kemerli kısımların her iki yanındaki bordürde gri zemin üzerine bordo ve beyaz renklerle yapılan palmet motifleri dönem üslubunu yansıtmaktadır. Bu bordürün yanında ise her iki tarafta birer sütunçe yer alır. Sütunçenin başlığında mavi zemin üzerine siyah konturlarla büyük ve küçük üçgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyon yer almaktadır.

Asıl ibadet mekânının kuzeyinde cümle kapısının doğu ve batısında ahşap kadınlar mahfili yer alır (Görsel 22). Kadınlar mahfilinin girişi, son cemaat yerinin batısındaki bir kapıdandır. Kadınlar mahfilinin mimarisinde köşe dönüşlerinin yuvarlak formda olması, batılılaşma döneminde barok etkilerinin bu yapıdaki varlığını göstermektedir. Batıdaki mahfilin üst katında ahşap kafes bulunmaktadır. Batıdaki mahfilin alt katı ve doğudaki kadınlar mahfilinin her iki katı ise ahşap korkulukludur.

Üftâde Türbesi

Üftâde Camii'nin doğusunda Üftâde Türbesi bulunmaktadır (Görsel 23). H. 988-M. 1580 yılında vefat ettiği bilinen Üftâde Mehmed Muhiddin'in ilk türbesinin 16. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Hz. Üftâde'nin torunu Kutub İbrahim Efendi tarafından H. 1081-M. 1670 yılında ve Şeyh Burhâneddin Efendi zamanında ise H. 1259-M. 1843 yılında Rıza Paşa tarafından türbe onarılmıştır. H. 1271-M. 1855'deki büyük depremde hasar gören türbe H. 1283-M. 1866 yılında Rıza Paşa (Serasker Hasan Rıza Paşa) tarafından yeniden esaslı bir tamir geçirmiştir. 1969, 1986, 2004, 2009 yıllarında da türbede çeşitli onarımlar yapıldığı bilinmektedir (Erhan, 2016, s. 191, 193, 200; Mehmed Şemseddin, 1997, s. 36, 37, 42, 43; Kepecioğlu, 2009, s. 203; Türkün Dostoğlu ve Dostoğlu, 2011, s. 205; Üftâde Camii, t. y.).

Üftâde Türbesi'nin giriş kapısı üzerinde, yapının Rıza Paşa tarafından H. 1259-M. 1843 yılında onarıldığını belirten talik ile yazılmış on altı satırlık bir kitâbesi yer almaktadır. Bu cephede yeşil zemin üzerine altın harflerle yazılmış 60x75 cm boyutlarında altı adet kitâbe bulunmaktadır. Kitâbelerde sağdan sola (batıdan doğuya doğru) sıra ile şu kıtalar yazılıdır (Baykal, 1950, s. 177; Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 292):

Görsel 22
Üftâde Camii'nin kuzeyindeki ahşap kadınlar mahfili

Görsel 23
Üftâde Türbesi

Görsel 24
Üftâde Türbesi'nin giriş kapısı

Görsel 25
Üftâde Türbesi'nin giriş kapısının bezemeleri

Görsel 26
Üftâde Türbesi'nin batı
cephesindeki kitâbesi

Görsel 27
Üftâde Türbesi'nin ba-
sık kemerli pencereleri

Görsel 28
Üftâde Türbesi'nin iç
mekânı Camii

Görsel 29
Üftâde Türbesi'nin
ahşap tavanı ve beze-
meleri

Hilâfet Abdülmecid Han Cihanbanın,
Muizz-i şevket-ü şân sipihdarı Rıza Paşa,
Ziyaret kasdına mebni edince Bursa'yı teşrif,
Olub etrab-ı ehl-ullah'a sertâpâ cebinfersa.

Gördüğüm kiblegâh-ı ehl-i celvet pir Üftâde,
Karin-i inhidam olmuş vâlâ Kâbe-tül ulyâ (el kâbei ulya),
Esasından edüb tecdide nakd-ı himmetin masruf,
Bu güne celb-i feyzile ola dad ve (sid) ferma,

Bu ol kutbü'l-himem gavs-i muazzamdır ki dergâhı,
Mahall-i secdedir kerrûbeyane arşdan vâlâ,
Bu ol revnak-tırâz lânei cud-i-himmedir kim,
Eder edna zübabı feyzhemhassiyet uneka,

Budur bî şüphe lâ havf-ün aleyhim sırrına mazhar,
Ve lâhüm yahzenün âsarı züvvare olur peyda,
Eder rühsûd-û kâin reşte havf-i hüzdündür ân,
Fakat sıdk-ı hulûs ister bu Şah Melek istiğna
(3. ve 4. kıt'a kapının üzerinde ve aynı taş üzerinde
yan yana yazılıdır)

Füyuzatı muhit olsun seraser mânevi surî,
Dil-i bâniyi kim olmuştu akdem bâ ederûsâ,
O rütbe hamdenlillâh buldu rif'at tak vâlâsı,
Ulûv-vü kadrine reşk etse lâyıık (şayan tarım mina).

Bu şevkile sena-han-ı kadim Zaik-ı ahkar,
İki tarih sebet (Nakş) etti cevahirden dahi âlâ,
Yapıldı meşhed-i kutb-i cihan Üftâde pek dilkeş 1259,
Rıza Paşa edüp cûd-ü himem sarfile nev bâlâ 1259.²

Son kıtadan kitâbenin şairinin Zâik (vefatı H.1269-M.1852) olduğu anlaşılmaktadır (Baykal, 1950, s. 178).

Türbe kare planlı olup üzeri ahşap kırma çatı ile örtülüdür. Türbenin kuzey cephede yer alan giriş kapısı mermerden olup yenilediği tarih olan 19. yüzyıldaki Geç Dönem Osmanlı üslubunu yansıtan üst kısmı mermer profilli ve her iki yanda bu mermer profilli destekleyen S ve C kıvrımlarını gösteren birer mermer konsol bulunmaktadır (Görsel 24 ve 25). Konsolların üzerindeyse mermerden oyularak altın yaldızla ters lâle motifleri, aralarında birer inci motifi ile sıralanmıştır. Zemin rengi yeşil olup kompozisyon konsolun altında perde püskülü biçiminde bitirilmiştir. Konsolların yanında kapı köşelerinde ise kare bir form üzerinde dönem üslubuna göre kıvrımlı olarak işlenmiş dört yönlü bir çiçek motifi yer almaktadır.

² Baykal, parantez içindeki kelimelerin, Zaik divanından alındığını söylemektedir.

Türbenin batı duvarında sülüs yazı ile Üftâde Mehmed Muhiddin'in H. 988-M. 1580 yılında vefat ettiği ni belirten 35x75 cm boyutlarında bir mermer kitâbe bulunmaktadır (Görsel 26). Kitâbede; “*Nakl edilecek dedim ana tarih=Göçd (ü) Üftâde Bursa'nın kutbu sene 988 H.*” satırları yer almaktadır (Baykal, 1950, s. 178; Beşbaş ve Denizli, 1983, s. 293). Buradan Üftâde'nin H. 988-M. 1580 tarihinde vefat ettiği öğrenilmektedir.

Türbenin doğu, batı ve güney cephelerinde beşer adet basık kemerli pencereler yer almaktadır (Görsel 27). Kuzey cephede ise dört adet basık kemerli pencere yer almaktadır. Toplamda on dokuz adet pencereye sahip olan türbenin pencereleri dıştan ise demir parmaklıklara sahiptir.

Türbede Üftâde Hazretlerinin yanı sıra çocukları Mustafa, Mehmed, Hayreddin ve Ahmed ile kimliği belirsiz dokuz kişinin ahşap sandukaları da vardır (Görsel 28) (Baykal, 1950, s. 60; Kaplanoğlu, 1994, s. 122).

Ahşap Bezemeleri

Türbenin iç mekânında çıtalarla hareketlendirilip süslenen düz ahşap tavan göbeğinde geometrik geçme yıldız motifleri yer almaktadır (Görsel 29). Altı köşeli büyük yıldız motiflerinin birleşim noktalarında yine altı köşeli daha küçük ebatta yıldız motifleri vardır. Ahşap tavanla duvarın birleşim yerlerinde köşe bölümler ile duvarların orta kısmında ahşap süslemelerin devam ettirildiği görülür. Bu süslemlerde 19. yüzyılın üslubuna uygun olarak S ve C kıvrımlı profillerin de kullanıldığı görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Mimari ve süsleme özellikleri açısından değerlendirildiğinde cami, kare planlı ve kubbeyle örtülü harim mekânı, sivri kemerli pencereleri, son cemaat yerindeki sivri kemerli revak kısmı ve mihrap bezemeleriyle Klasik Dönem özellikleri göstermekte ise de kubbesi, basık kemerli kubbe pencereleri, içteki sütun başlıkları, kalemîşi bezemeleri ile 19. yüzyıl özelliklerini yansıtmaktadır. Caminin kalemîşi bezemeleri, 1855 depreminden sonra onarım gören Bursa'daki diğer camilerin bezemelerine kompozisyon ve renk kullanımı açısından benzemektedir. Örneğin

kubbe göbeğinde yer alan dökümlü perde motifi ve natüralist üslupta çiçek demetleri bezemesinin benzeri yine kahverengi tonlarında, Bursa Ulu Camii'nin kubbe yüzeylerinde de yer almaktadır (Çalıklıuşu, 2010, s. 72, 73). Üftâde Camii revakının sivri kemerlerinin iç yüzeyinde yer alan bitkisel bezemelerin kompozisyon ve motif olarak benzeri Orhan Camii'nin kemer içi yüzeyinde de görülebilmektedir (Çalıklıuşu, 2010, s.35). Ayrıca yine Hüdâvendigâr Câmîi tabhâne mekânının tonoz yüzeyindeki bezemeler de Üftâde Camii kemer içi yüzeyindeki bezemelere genel kompozisyon açısından benzemekteyse de renk kullanımı açısından daha farklıdır (Çalıklıuşu, 2010, s. 46,47). Üftâde Camii'nin Bursa'daki diğer cami yapılarındaki kalemîşi bezemelerle olan benzerliği, onarımın aynı ustalar tarafından yapılmış olabileceğini de düşündürmektedir.

Türbe'nin de 19. yüzyılda yenilendiği basık kemerli pencereleri ve kapı üzerindeki süslemelerinden anlaşılmaktadır. Buna karşılık ahşap tavan göbeğinde Türk sanatında yüzyıllardır kullanıldığı bilinen geometrik yıldız motifleri kullanma geleneği ise yapının Klasik Dönem Osmanlı sanatı özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak Üftâde Camii ve Türbesi'nin ilk inşa edildikleri 16. yüzyıldaki mimari özelliklerinin, depremlerin de etkisiyle zamanla yapılan onarımlar sebebiyle değiştiği bilinmektedir. Günümüzde var olan yapıların onarım kitâbelerinden hangi padişah döneminde onarım gördükleri ve üslupları öğrenilebilmektedir. Üftâde Türbesi'nin 1843 yılında Sultan Abdülmecit zamanında, Üftâde Camii'nin ise 1866 yılında Sultan Abdülaziz döneminde onarım gördüğü günümüze gelen mimari formlarından anlaşılmaktadır. Kitâbeler, yaptıran kişiler ve hattat isimleri açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Böylelikle her iki yapıda da mimari ve bezeme özellikleri açısından, hem 16. yüzyıl Klasik Dönem Osmanlı sanatının hem de 19. yüzyıl Geç Dönem Osmanlı sanatının özellikleri görülebilmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Bursa'nın manevi odak noktalarından biri olan Üftâde Camii ve Türbesi, önünde yer alan hazire bölümleriyle birlikte hâlen kent en önemli yapıları arasında yer almaktadır.

Çalıkıuşu, Eser; “Üftâde Camii Ve Türbesi’nin Mimarisi Ve Bezemeleri”, *Lale Dergisi*, S.7, Ocak-Temmuz 2023, İstanbul, s. 35-45

Kaynakça

Azamat, N. (2012). Üftâde. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (42), 282-283.

Bahadıroğlu, M. (1995). *Celvetiye’nin piri Hz. Üftâde ve Divân’ı*. Bursa: Üftâde Kur’an Kursu Öğrencilerini Korumaya Derneği Yayınları.

Baykal, K. (1950). *Bursa ve anıtları*. Bursa: Aysan Matbaası.

Baykal, K. (Yay. Haz.). (1971). *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu’nun 1967, 1968, 1969, 1970 yılları çalışmaları*. Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.

Beşbaş, N. ve Denizli, H. (1983). *Türkiye’de vakıf abideler ve eski eserler III*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Çalıkıuşu, E. (2010). *Bursa dini mimarisinde Türk barok bezemeleri*. Ankara: Bursa İl Özel İdaresi Yayınları.

Ekim, Z. E. (2021). Gülfem Hatun Camii ve Onarımlarının Deđerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (44), 419-432.

Erhan, M. S. (2016). *Bir zamanlar Bursa’ydı bir pâyi-tahtın pâyimali*. İstanbul: Sufi Kitap.

Kaplanoğlu, R. (1994). *Bursa anıtlar ansiklopedisi*. Bursa: Yenigün Yayınları.

Kepecioğlu, K. (2009). *Bursa Kütüğü* (Cilt 4). Bursa: Bursa Kültür A.Ş. Yayınları.

Keskin, D. (2015). Türkiye’de yerel sivil toplum kuruluşlarının mimari korumaya katkıları: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu ve restorasyon faaliyetleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Mehmed Şemseddin. (1997). *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-i Şemsi*. Bursa: Uludağ Yayınları.

Türkün Dostoğlu, N. ve Dostoğlu, H. (2011). *Bursa kültür varlıkları envanteri: Anıtsal eserler*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Üftâde Camii. (t. y.). Erişim adresi: <https://www.bursa.com.tr/tr/mekan/uftade-cami-89/>

Yardımcı, İ. (1980). *Hak âşığı Hazret-i Üftâde*. İstanbul: Sinan Yayınları.